

در تمام این قلمروها پرسشهای فراوانی وجود دارد که همگی پاسخ می‌طلبند.

این طرح پژوهشی به دو عرصه نخست اختصاص دارد و به طرح سؤالهایی از قبیل:

اهم و مهم چیست؟

راه شناسایی آن کدامست؟

مسئول تشخیص اهم و مهم کیست؟

عقل و عرف در این حوزه چه نقشی برعهده دارند؟

کدامیک مقدم است؟ آزادی یا استقلال؟ حکومت یا

آزادی و ...؟

می‌پردازد، و ضرورت پرداختن به اینها و منابعی برای

تحقیق و پژوهش را بیان می‌دارد.

۲- پیشینه تحقیق

در مطالعه تاریخ این موضوع و ریشه‌یابی آن در تاریخ مسلمین، پس از حکم فطری عقل به قاعده «اهم و مهم»، می‌توان آن را در سنت پیامبر (ص) و ائمه (ع) به طور مستقیم و غیر مستقیم ردیابی کرد. مراد از مستقیم گفته‌ها و رفتارهایی است که بی واسطه به این مسأله پرداخته است، از قبیل:

۱- فی حدیث: اذا اجتمعت حرمتان طرحت الصغرى للكبيرة.^۱

«آنجا که دو امر واجب الاحترام جمع شد باید از کوچکتر به خاطر بزرگتر صرف نظر کرد.»

۲- عن النبی (ص): اذا اجتمع الداعیان فاجب اقربهما باباً فان اقربهما بابا اقربها جواراً.^۲

«آنگاه که از دو منزل تو را خواندند، به نزدیکترین در پاسخ ده، زیرا نزدیکترین در به همسایگی نزدیکتر است.»

۳- عن علی بن الحسن (ع): اذا اجتمعت سنة و فرض بدء بالفرض.^۳

۱. التهایة، ابن اثیر، ج ۱، ص ۳۷۴.

۲. مسند احمد، ج ۵، ص ۶۰۸.

۳. بحسار الانوار، ج ۲، ص ۲۷۸، ح ۳۴، ب ۳۳. تهذیب الاحکام،

ج ۱، ص ۱۰۹، ح ۱۸، ۵. الاستبصار، ج ۱، ص ۱۰۱، ح ۱۰، ب ۶۰.

طرح پژوهشی

مسأله «اهم و مهم»

مهدی مهریزی

۱- طرح موضوع

توان محدود آدمی و گسترش قلمرو زندگی فردی و جمعی از یک سو و برخورد منافع و تضاد سود و زیان از سوی دیگر، همیشه انسان را با تراحم مواجه می‌کند و او را وادار به گزینش، اولویت بندی منافع و شناسایی اهم و مهم می‌کند.

تراحم‌ها برای همه انسانها اعم از مسلمان و کافر، و در همه عرصه‌های زندگی وجود دارد. و حکم عقل فطری، به انتخاب اصلح و برتری دادن اهم نیز همیشه بوده است. اما تعیین ملاک دقیق «اهم و مهم» ورده بندی منافع کاری آسان نیست و دشواری و پیچیدگی آن، سبب ناکامی انسان در پاره‌ای از بهره‌های زندگی و سوء استفاده برخی ستمگران شده است. ادیان الهی به ویژه اسلام در این وادی به کمک عقل آمده و در تشخیص مصادیق، او را یاری کرده‌اند.

عرصه‌های مهم و عمده «اهم و مهم» را در چهار زمینه می‌توان جمع کرد:

الف: عرصه قانونگذاری.

ب: عرصه اجرا.

ج: عرصه سلوک اخلاقی.

د: عرصه پژوهش و تحقیق.

«آنگاه که واجب و مستحبی جمع شدند از واجب آغاز می شود.»^۱

۴- عن علی (ع): اذا اضرت التوافل بالفرائض فارضوها.^۱
«اگر نافلة ها (عبادات مستحبی) به واجبات ضرر رساندند، مستحب را ترک کنید.»

۵- عن علی (ع): لاقرية للتوافل اذا اضرت بالفرائض.^۲
«نافله ها نزدیک کننده به خدا نخواهند بود، آنگاه که به واجبات ضرر رسانند.»

۶- عن الصادق (ع): وليس العاقل من يعرف الخير من الشر ولكن العاقل من يعرف خیر الشرین.^۳
«عاقل آن نیست که تنها میان خوب و بد تمیز دهد، بلکه عاقل آنست که از میان بدها بهتر را بشناسد.»

منظور از غیر مستقیم سخنانی است که در باب، مصلحت، ضرورت، تقیه، توریه، عسر و حرج و... از آن بزرگواران نقل شده است.

از این گنجینه های ذیقیمت که بگذریم در خصوص عنوان «اهم و مهم» تحقیق و تالیف مستقلی سراغ نداریم، اگرچه از زیر عنوانهای آن در کتب فقه و اصول بحث شده است، مانند: قاعده نفی عسر و حرج، تقیه، توریه و... در فقه. و در ضمن بحث ترتب، اجتماع امر و نهی، تعادل و تراجیح، مصالح مرسله و... در علم اصول. همچنین فقیهان به صورت غیر مستقیم از این قاعده در فقه فراوان استفاده کرده و می کنند.

۳- ضرورت تحقیق

ضرورت تحقیق در این باب را با ذکر چند مطلب می توان نشان داد:

الف - یکی از مباحث کلان کلامی در عصر حاضر، چگونگی انطباق قوانین ثابت و شریعت با تغییر و تحولات زندگی است. متکلمان بزرگی چون شهید مطهری «ره» بحثهایی را در این زمینه طرح کرده که از جمله آن موضوع «اهم و مهم» است. ایشان اصل «اهم و مهم» را یکی از کلیدهای گشودن این معضل معرفی می کند.
«یکی دیگر از جهاتی که نشانه هماهنگی تعلیمات

اسلامی با فطرت و طبیعت است و به آن امکان جاوید ماندن می دهد، رابطه علی و معلولی احکام اسلامی با مصالح و مفاسد واقعی و درجه بندی احکام از این نظر است.

در اسلام اعلام شده که احکام تابع یک سلسله مصالح و مفاسد واقعی است و اعلام شده که این مصالح و مفاسد در یک درجه نمی باشند.

این جهت سبب شده که باب مخصوصی در فقه اسلامی به نام باب «تراحم» یا «اهم و مهم» باز شود و کار فقها و کارشناسان اسلامی را در موارد برخورد و اجتماع مصالح و مفاسد گوناگون آسان نماید. اسلام خود اجازه داده است که در این گونه موارد علمای امت درجه اهمیت مصلحتها را با توجه به راهنماییهای خود اسلام بسنجند و مصالح مهمتر را بر مصالح کم اهمیت تر ترجیح دهند و خود را از بن بست خارج نمایند.^۴

ب - در مجامع علمی و فرهنگی سؤلهایی جدی از این دست مطرح است که از دید اسلام:

آزادی برتر است یا حفظ حکومت؟

پرداختن به معنویت و حفظ ایمان مردم مقدم است یا تامین رفاه و آسایش؟

حفظ استقلال جامعه و دولت اولویت دارد یا رفاه عمومی؟

نگهداری سرزمین اسلامی مقدم است یا پاسداری از حکومت اسلامی؟

و سؤلهای فراوان دیگر.

روشن است که این سؤلهها در فرض تراحم مطرح

است نه در شرایط عادی.

۱. بحارالانوار، ج ۸۴، ص ۳۰، ح ۱۳، ب ۱. نهج البلاغه، حکمت ۳۱۲.

۲. نهج البلاغه، حکمت ۳۹.

۳. بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۶، ح ۵۸، ب ۱۵.
در تذکره الاولیاء، ج ۱، ص ۱۲ این حدیث با اضافه «خیر الخیرین» نقل شده است.

۴. مجموعه آثار، شهید مطهری، ج ۳، ص ۱۹۳. آن بزرگوار از این مطلب در نوشته ها و سخنرانی های دیگر نیز یاد کرده است:
نظام حقوق زن در اسلام، ص ۱۳۵. اسلام و مقتضیات زمان، ج ۱، ص ۲۴۸، پاسدار اسلام، ش ۱۲۶، ص ۳۱.

دردمندان را نباشد فکر غیر
خواه در مسجد برو خواهی به دیر
غفلت و بی‌دردیت فکر آورد
در خیالت نکته بکر آورد.^۱

هـ- گذشته از اینها در جامعه دینی که مبنای
سیاست‌گذاری و اجرا شریعت است باید اهم و مهم را در
شریعت شناخت تا بتوان آن را مبنای کار قرار داد.

۴- اهداف

با توجه به مطالب فصل ۲ و ۳ که تاریخ و ضرورت
پژوهش را بیان داشت، این تحقیق می‌تواند اهداف زیر را
محقق سازد:

- الف. دستیابی به ملاکهای روشن در سیاست‌گذاری،
بویژه سیاستهای کلان و دراز مدت.
- ب. رسیدن به ملاکهای عملی در کارگزاری امور جامعه.
- ج. روشن شدن مبانی فکری بسیاری از حرکتها و
موضع‌گیریهای مهم اما ناشناخته در تاریخ مصلحان دینی.
- د. جلوگیری از پیامدهای نابهنجار عدم توجه به قانون
اهم و مهم در تقنین و تدبیر.

۵- سرفصلها

موضوعات پیشنهادی در طرح «اهم و مهم» در عرصه
فقه و قانونگذاری، تدبیر و اجرا به قرار زیر است:

مقدمات

یک: مفاهیم و واژه‌ها

تبیین مفهومی و اصطلاحی واژگان مربوط به موضوع

از قبیل:

- اهم و مهم
- هدف و وسیله
- تعارض و تراحم
- حکم اولی و ثانوی و حکومتی
- ضرورت و اضطرار

۱. مثنوی، دفتر سوم، ج ۲، ص ۷۸ نیکلسون. نقد، تحلیل و تفسیر
مثنوی، ج ۷، ص ۱۶۱.

پژوهش در باب «اهم و مهم» و زیر عنوانهای آن می‌تواند
در گشودن بسیاری از این گره‌های فکری سودمند باشد.

ج- پس از پیروزی انقلاب اسلامی و تحقق حکومت
دینی در میان سیاست‌گذاران و مجریان، اختلاف نظرهای
فاحشی در مسائل اقتصادی، فرهنگی و سیاسی جامعه به
وجود آمده، همچون: نرخ‌گذاری، حذف سوبسید،
استفاده از اعتبارهای خارجی، ورزش، ویدئو، ارتباط
سیاسی با برخی دولتها و...

مطالعه و ریشه‌یابی در بسیاری از این موارد ما را به این
جا می‌رساند که اختلاف اصلی در این است که: کدام
مهمتر است؟ تحقیق گسترده در این زمینه و گشودن باب
بحثهای جدی و گفتگوهای علمی می‌تواند در کاهش
اختلافات موثر باشد.

د- نه عمر آدمیان چنان طولانی است که فرصت
تجربه کردن یک مسأله را بارها داشته باشند، و نه امکانات
آنقدر فراوان است که بتوان آنها را در تجربه‌های بی‌ثمر
هدر داد. شناخت معیارهای گزینش اهم می‌تواند از
بسیاری ضایعات در نیروی انسانی و مادی جلوگیری کند.
به تعبیر مولوی پرداختن به امور مهم و رها کردن اهم
کار بیدردان و بیکاران است:

آن یکی زد سیلی ایی مرزید را
حمله کرد او هم برای کید را
گفت سیلی زن سؤالی می‌کنم
پس جوابم گوی و آنکه می‌زنم
بر قفای تو زدم آمد طراق
یک سؤالی دارم اینجا در وفاق
این سؤوال از تو همی پرسم بگو
حل کن اشکال مرا ای نیکخسرو
این طراق از دست من بوده است یا
از قفاگاه تو ای فخرکیا
گفت از درد، این فراغت نیستم
که در این فکر و تامل بیستم
تو که بی‌دردی همی اندیش این
نیست صاحب درد را این فکر همین

شرعی یا ضرورت فردی، اجتماعی و ...	مصلحت
۴- موارد کاربرد ضرورت و مصلحت.	تقیه
۵- رابطه مصلحت و ضرورت از جهت تقدم و تاخر.	توریه
فصل چهار: عسر و حرج	عسر و حرج
۱- بررسی اصل سهولت در قانونگذاری.	اولویت
۲- نبود عسر و حرج یا تحقق یسر و سهولت.	قرعه
۳- عسر و حرج فردی یا نوعی.	حق الله و حق الناس
فصل پنج: تقیه	دو: اصول پایه
۱- قلمرو تقیه	الف. امکان تعیین اهم و مهم در قوانین و ارزشها.
۲- تقیه، حکم فردی یا اجتماعی	ب. حدود دخالت عقل و عرف در تعیین اهم و مهم.
۳- مسؤول تشخیص موارد تقیه	ج. حدود استفاده از شرع در تعیین اهم و مهم.
فصل شش: توریه	د. راههای کشف اهم و مهم در شریعت مانند:
۱- تبیین مفهومی توریه و دروغ و تفاوت آنها.	رجوع به ساختار «افعل التفضیل» در قرآن و سنت.
۲- موارد کاربرد توریه.	میزان تاکید و اهتمام بر احکام.
۳- حکم توریه از جهت جواز، وجوب، حرمت.	مقدار ترخیص در احکام و ...
و ...	هـ. «اهم و مهم» بحثی فقهی، اصولی یا کلامی.
فصل هفت: مسؤول تشخیص تراحم و راههای علاج	بخش اول: اهم و مهم در فقه و قانونگذاری
۱- حاکم اسلامی	فصل یک: تراحم
۲- مرجع تقلید	۱- تبیین مفهومی و تراحم و تعارض و تفاوت آنها.
۳- مجتهد	۲- منشا تراحم در قوانین و حقوق
۴- کارشناسان	۳- انواع تراحم احکام از قبیل: واجب و حرام، دو
۵- عرف و عقلا	واجب، دو حرام و ...
۶- مکلفین	۴- انواع تراحم حقوق از قبیل: حق فرد و جامعه، حق
فصل هشت: مصادیق قابل پژوهش و تعیین رده بندی	مسلمان و کافر، مسلمان با مسلمان، حق الله و حق الناس و ...
آنها در تراحم	فصل دو: علاج تراحم
۱- عدالت	۱- بررسی مرجحات قطعی
۲- حفظ نظام و حکومت اسلامی	۲- بررسی مرجحات احتمالی
۳- حفظ حریم و قداست حاکم اسلامی	۳- رده بندی مرجحات
۴- حفظ شریعت و دین	فصل سه: مصلحت و ضرورت
۵- حراست از سرزمین اسلامی	۱- تبیین مفهومی مصلحت و ضرورت و تفاوت آنها.
۶- حفاظت از جان انسانها و مسلمانان	۲- انواع مصلحت از قبیل: مصلحت فرد، جامعه،
۷- امنیت عمومی	دین، حکومت و ...
۸- حیثیت اجتماعی انسانها و مسلمانان	۳- انواع ضرورت از قبیل: ضرورت عرفی، عقلی،
۹- عزت و استقلال جامعه اسلامی	

۱۰- آزادی

۱۱- اموال

۱۲- رفاه و آسایش

۱۳- حفظ تدین و معنویت جامعه

فصل نه: بررسی درستی اصل «هدف وسیله را توجیه

می‌کند»

۱- تبیین مفهومی هدف و وسیله

۲- میزان درستی این قاعده

۳- بررسی موارد مشتبه در تاریخ اسلام از قبیل:

قطع درختان در جنگ از سوی پیامبر (ص).^۱

فصل ده: جستجو و بررسی نمونه‌های تاریخی استفاده

از اصل «اهم و مهم» در زمان پیامبر (ص) و ائمه (ع) از

قبیل: صلح حدیبیه، صلح امام حسن، اظهار برائت عمار،

وضو ساختن علی بن یقظین و ...

فصل یازده: بررسی درستی قاعده «دفع مفسده اولی از

جلب منفعت است».

بخش دوم: اهم و مهم در تدبیر و اجرا

۱- تفاوت عرصه تقنین و تدبیر در استفاده از قاعده

«اهم و مهم».

۲- منشأ تزاحم در تدبیر از قبیل: کمبود امکانات،

شرایط سیاسی و ...

۳- راههای کشف اهم و مهم در مسایل اجتماعی:

الف. مشورت با کارشناسان متعهد

ب. در نظر داشتن رضایت عامه^۲

ج. توجه به رای منتقدان

د. حساسیت دشمن

۴- مسؤول تشخیص اهم و مهم

۵- اهم و مهم وسیله‌ای برای درستی کار یا توجیهی بر

سنستی در کار؟

۶- واقع نگری یا واقع‌گریزی؟

۷- بررسی نمونه‌های تاریخی رعایت «اهم و مهم».

۸- بررسی نمونه‌های تاریخی عدم رعایت «اهم و

مهم».

۶- منابع^۳

با توجه به اینکه تالیف و تحقیق مستقلی در این زمینه موجود نبود، منابع معرفی شده اعم از کتاب و مقاله صرفاً متناسب با عناوین سرفصلهاست.

همچنین در معرفی منابع، تناسب مستقیم با سرفصلها یا قسمت معتناهی از آن به لحاظ کیفیت، در نظر بوده است. در عین حال به جهت پراکندگی عنوانهای ارائه شده، مدعی استقصای کامل در معرفی منابع نیستیم. همان گونه که خود را مصون از خطا در معرفیهای انجام گرفته نمی‌دانیم.

مصادر و منابع این پژوهش در سه قسمت، کتاب، مقالات و کلیدهای پژوهشی ارائه می‌گردد. در معرفی کتب و مقالات ترتیب الفبایی عنوان کتاب و مقاله را ملاک قرار داده‌ایم. به سبب حجم کم منابع، تفکیکی میان کتب و مقالات عربی و فارسی صورت نگرفت. البته کتابها و مقالات عربی را در پایان شناسه با واژه «عربی» مشخص می‌سازیم.

الف) کتب

- ۱- اسلام و مقتضیات زمان، شهید مرتضی مطهری، حکمت، تهران، چاپ چهارم ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۲۴۸ و ج ۲، ص ۲۶-۲۲ و ۸۶-۸۱ (اهم و مهم، تراجم).
- ۲- الهام از گفتار علی (ع)، محمد تقی حکیم، کتابخانه صدر، تهران ۱۳۶۴، ص ۵ (اهم و مهم).
- ۳- الاصول الاصلیه، محمد حسن الفیض القاسانی،

۱. تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۲۰۳ و ۲۰۸.

۲. نهج البلاغه، نامه ۵۳، ص ۴۲۹ صبحی صالح

«ولیکن احب الامور الیک او سطها فی الحق واعمها فی العدل واجمعها لرضی الرعیة».

وانساب الاشراف، ج ۲، ص ۱۶۲، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۰۳

«عن علی (ع): ... و لست اری ان اجبر احداً علی عمل یکرهه».

۳. برای دستیابی به کتب و مقالات از بانک اطلاعات پژوهشکده باقرالعلوم (ع) و دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم بهره بردیم. از برخورد فرهنگ دوستانه فرهیختگان این مراکز سپاسگذاریم.

در ضمن باید از برخی مراکز کامپیوتری فقهی که از ارائه سرویس، به جرم نوشتن و نشر مقاله «بلوغ دختران» از سوی نویسنده، امتناع ورزیدند، گله داشت و برادرانه به آنان توصیه می‌شود که فضای پژوهش و تحقیق را با سلبقه‌های شخصی آلوده نکنند.

لاجرج) و ج ۲، ص ۱۷۳ - ۱۲۰ (قاعدة القرعة) و ج ۳، ص ۷۹ - ۸ (قاعدة التقية)، عربی.

۱۶- مبانی حکومت اسلامی، جعفر سبحانی، کتابخانه امیرالمؤمنین (ع)، اصفهان ۱۳۶۲، ص ۱۲۲ - ۱۰۶ (نظام حکومت و مصالح عمومی).

۱۷- مقارنه و تطبیق در حقوق جزا، علیرضا فیض، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران ۱۳۶۴، ص ۲۰۰ - ۱۹۷ (تعدی به مصالح اسلام).

۱۸- موسوعة الاستحبابات والامن، علی دهبوش العاملی، دارالامیر للثقافة والعلوم، بیروت ۱۹۹۳، ج ۱، ص ۱۹۲ - ۱ (التجسس - الایم و المهم)، عربی.

۱۹- موسوعة الفقه الاسلامی المقارن، گروهی، ج ۷، ص ۹۰ - ۶۸ (استصلاح) و ج ۱۴، ص ۱۰۵ - ۶۱ (اضطرار)، عربی.

۲۰- نظریة الضرورة الشرعية، د. وهبة الزحیلی، مؤسسة الرسالة، بیروت، چاپ چهارم ۱۴۰۵ ق (۱۹۸۵ م) عربی.

۲۱- هذه مشکلاتهم، د. محمد سعید رمضان البوطی، مؤسسة الرسالة، بیروت، ص ۵۲ - ۵۱ (میزان المصالح الحقيقية)، عربی.

۲۲- ولایت فقیه، یوسف صانعی، بنیاد قرآن، تهران ۱۳۶۱، ص ۸۹ - ۷۹ (قوانین و مصالح اسلام).

ب) مقالات

در لابلای مجله ها و نشریه ها ادواری، مقاله های پرمحتوا و عمیقی به چشم می خورد. تعداد این نشریه ها فراوان است اما مجلاتی که به آن دسترسی داشتیم و مقاله های آن استخراج شد از این قرار است:

فقه، حوزه، نور علم، کیهان اندیشه، سیاست خارجی، رهنمون، رساله الاسلام، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، پاسدار اسلام و برخی مجلات دیگر.

۱- احکام اولیّه و ثانویه، پاسدار اسلام، ش ۳۹، ص ۵۱.
 ۲- احکام ثانویه، به قلم یکی از علمای حوزه علمیه قم، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، ش ۱، سال اول، ص ۱۱۶ - ۱۰۸.

۳- اصالت نظر غزالی مبنی بر استفاده از استصلاح در

سازمان چاپ دانشگاه تهران ۱۳۴۹، ص ۱۷۰ - ۱۷۹ (اهم و مهم)، عربی.

۴- البدعة والمصالح المرسله، توفیق یوسف الواعی، مكتبة دار التراث، کویت، عربی.

۵- ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، محمد تقی جعفری، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، چاپ چهارم ۱۳۶۸، ص ۷۴ - ۱۰۶ (هدف و وسیله).

۶- تفسیر و نقد و تحلیل مننوی، محمد تقی جعفری، انتشارات اسلامی، چاپ یازدهم ۱۳۶۴، ج ۳، ص ۳۰۵ (اصل ضرورت در قانونگذاری).

۷- ختم نبوت، شهید مرتضی مطهری، انتشارات صدرا، قم ۱۳۵۴، ص ۸۳ - ۸۵ (قاعده تراجم و اهم و مهم در فقه اسلامی).

۸- دراسات فی ولاية الفقیه، آية الله منتظری، المركز العالمی للدراسات الاسلامیة، قم ۱۴۰۹ ق، ج ۲، ص ۵۹۱ - ۵۳۹ (التجسس والاستحبابات)، عربی.

۹- رفع الحرج فی الشریعة الاسلامیة، عدنان محمد جمعه، دار الامام البخاری، دمشق، چاپ اول ۱۳۹۹ ق، (۱۹۷۹ م)، عربی.

۱۰- ضوابط المصلحة الشرعية فی الحكم، محمد سعید رمضان البوطی، مؤسسة الرسالة، بیروت، عربی.

۱۱- فلسفه حقوق، ناصر کاتوزیان، دانشگاه تهران، تهران ۱۳۵۲، ص ۱۱۲ - ۱۰۳ (نظریه مصلحت گرایی).

۱۲- فلسفه سیاسی، گروهی، الهدی، تهران، ۱۳۷۱، ص ۲۵۱ - ۲۱۹، (مصلحت عمومی).

۱۳- قضایا فقهیة معاصرة، د. محمد سعید رمضان البوطی، مكتبة الفارابی، دمشق، اول، ۱۴۱۲ ق، ۱۹۹۱ م، ص ۱۹۱ - ۱۸۸ (میزان المصالح الحقيقية)، عربی.

۱۴- القواعد الفقهیة، حسن الموسوی البجنوردی، مكتبة بصیرتی قم، ج ۱، ص ۱۹۰ (قاعدة لاجر ج) و ج ۵، ص ۶۷ - ۴۳ (التقية) و ص ۲۶۱ - ۲۴۹ (حرمة اهانة المحترمات فی الدین)، عربی.

۱۵- القواعد الفقهیة، ناصر مکارم شیرازی، مطبعة الحکمة، قم ۱۳۸۲ ق، ج ۱، ص ۱۹۹ - ۱۵۲ (قاعدة

- علم، ش ۱۵، ص ۷۵-۶۸.
- ۲۱- المصلحة فی الشریعة الاسلامیة، نجم الدین الطوفی، رسالة الاسلام، ش ۲، ص ۱۰۵-۹۴.
- ۲۲- مصلحت و پایه های فقهی آن، سید محمد حسن مرعشی، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، ش ۶، ص ۳۹-۹.
- ۲۳- مقایسه بین احکام حکومتی و احکام ثانویه، محمدی گیلانی، رهنمون، ش ۳-۲، ص ۶۵-۵۸.
- ۲۴- مکتب و مصلحت، حوزه، ش ۲۸، ص ۱۶۲-۱۳۹ و ش ۳۳، ص ۱۵۶-۱۳۷ و ش ۳۴، ص ۱۶۲-۱۴۱ و ش ۴۰، ص ۱۱۶-۹۳ و ش ۴۱، ص ۱۵۲-۱۲۹.
- ج) کلیدهای پژوهش**
- در این قسمت مظان طرح بحث را در دو دانش فقه و اصول مشخص می سازیم:
- ۱- فقه
- در این بخش سرفصلهای مربوط به موضوع را از سه کتاب فقهی جواهر الکلام (فقه استدلالی شیعی) المغنی (فقه استدلالی اهل سنت) و تحریر الوسیله (کتاب فتوایی امام خمینی «ره») استخراج کرده و به ترتیب کتابها و ابواب فقهی ارائه می دهیم.
- روشن است که نشان دادن نمونه های فقهی، علاوه بر آنکه محل بحث را مشخص می سازد، می تواند در استخراج حکم به طریق استقراء، و تبیین موارد نیز کارساز باشد:
- و جوب نبش قبر برای تفسیل مگر در صورت هتک حرمت میت یا حَرَجَ زندگان:
- تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۷۱، ۸م
- لزوم اخراج مرده از قبر برای تطهیر کفن مگر در صورت هتک حرمت:
- جواهر الکلام، ج ۴، ص ۲۵۱
- تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۷۴، ۴م
- لزوم تقدیم نماز واجب بر نماز میت در فرض تراحم:
- جواهر الکلام، ج ۱۲، ص ۱۱۹
- و تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۸۵، ۸م
- حکم اخراج فرزند مرده با فرض حیات مادر و برعکس:
- استنباط احکام، عبدالمجید ترکی، معارف، ش ۳، آذر ۱۳۶۴، ص ۹۱.
- ۴- اصل سهولت، حوزه، ش ۵۲، ص ۵۸-۶۰.
- ۵- اصول انقلاب اسلامی، اسدالله بیات، پاسدار اسلام، ش ۹۹، ص ۲۱-۲۰.
- ۶- امام خمینی و سیاست خارجی، پاسدار اسلام، ش ۱۱۶، ص ۳۸۹ و ش ۱۱۷، ص ۲۷-۲۶ و ش ۱۱۸، ص ۳۸-۳۹ و ش ۱۱۹، ص ۳۸-۳۹.
- ۷- امام و احکام ثانویه، بیان، ش ۷، سال ۱۳۶۹، ش ۱۷.
- ۸- بررسی واژه اعسار از نظر حقوقی و قضایی، رسالت، ش ۱۶۲۱، شهریور ۱۳۷۰، ص ۵.
- ۹- تحول در مفهوم منافع ملی، سید حسین سیف زاده، سیاست خارجی، ش ۲، ص ۵، ص ۲۹۰-۲۵۹.
- ۱۰- جایگاه مصالح مرسله و استصلاح در منابع اجتهاد، محمد ابراهیم جناتی، کیهان اندیشه، ش ۳۱، ص ۷۳-۵۷.
- ۱۱- جنگ تحمیلی و مصالح اسلام، مکتب انقلاب، ش ۲۰، ص ۴۷.
- ۱۲- چه کسانی در نظام اسلامی اولویت دارند؟ پاسدار اسلام، ش ۱۰۲، ص ۳۸-۳۵.
- ۱۳- حدود اختیارات ولی امر، پاسدار اسلام، ش ۸۴، ص ۱۶-۱۲.
- ۱۴- حکم حاکم و احکام اولیه، محمد صادق مزینانی، فقه، ش ۱، ص ۱۵۰-۷۹.
- ۱۵- سیاست مصلحت و انقلاب، پیام انقلاب، ش ۵۷، ص ۲.
- ۱۶- ضرورت تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام، پاسدار اسلام، ش ۹۵، ص ۳۹-۳۸.
- ۱۷- الضرورة تعفی المضطر من العتاب، محمد جواد المغنیة، رسالة الاسلام، ش ۲، سال ۴، ص ۱۶۱-۱۵۷، عربی.
- ۱۸- علی و مصلحت اسلام، پیام انقلاب، ش ۲۳۶، ص ۴.
- ۱۹- قاعده لاجرح، سید ابوالفضل میرمحمدی، مقالات و بررسیها، ش ۴۴-۴۳، ص ۱۷-۱.
- ۲۰- مصالح مرسله چیست، ناصر مکارم شیرازی، نور

- جواهر الکلام، ج ۴، ص ۳۷۶-۳۷۴
 المغنی، ج ۲، ص ۴۱۴-۴۱۳
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۸۸، ۷م
 جواز انتقال جسد مرده قبل از دفن در صورت هتک حرمت میت:
- تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۹۳، ۱م
 موارد جواز نبش قبر:
- جواهر الکلام، ج ۴، ص ۳۵۹-۳۵۳
 و المغنی، ج ۲، ص ۴۱۶-۴۱۴
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۹۵-۹۴
 حکم شکافتن شکم مرده برای اخراج مال المغنی، ج ۲، ص ۴۱۴.
 مجوز تیمم:
- جواهر الکلام، ج ۵، ص ۱۱۸-۷۷
 و المغنی، ج ۱، ص ۲۴۲-۲۳۵
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۱۰۴-۱۰۲
 چگونگی تیمم در حال اختیار و اضطرار:
- جواهر الکلام، ج ۵، ص ۱۸۴-۱۷۹
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۱۰۸، ۱-۲م
 لزوم تطهیر مسجد قبل از انجام نماز:
- تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۱۲۰، ۱م
 حکم خواندن نماز با پوشش نجس در سرما:
- تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۱۲۱، ۷م
 خواندن نماز در مکان غصبی با اضطرار:
- جواهر الکلام، ج ۸، ص ۳۰۱
 و تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۱۴۷، ۱م
 پوشش در حال نماز با لباس حریر یا نجس:
- جواهر الکلام، ج ۸، ص ۱۱۸
 و المغنی، ج ۲، ص ۶۳۲-۶۳۱
 شرایط محل سجده در اختیار و اضطرار:
- جواهر الکلام، ج ۸، ص ۴۳۷
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۱۵۱-۱۵۰، ۱۳م-۱۱
 جواز تاخیر تسبیحات در نماز جعفر طیار در فرض ضرورت:
- تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۲۴۳، ۱م
 افراد استثنا شده از وجوب روزه:
- جواهر الکلام، ج ۱۷، ص ۱۳۳ و ص ۱۵۴-۱۴۴
 المغنی، ج ۳، ص ۱۶
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۲۹۵، ۸م
 موارد جواز خروج از محل اعتکاف:
- جواهر الکلام، ج ۱۷، ص ۱۸۰
 المغنی، ج ۳، ص ۱۳۵
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۳۰۷، ۹م
 لزوم پرداخت زکات به یک فقیه، با مصلحت اسلام و مسلمانان:
- تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۳۴۲، ۵م
 استحباب رعایت مرجحات در مصرف زکات:
- جواهر الکلام، ج ۱۵، ص ۴۲۷
 المغنی، ج ۲، ص ۵۴۷-۵۴۶
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۳۴۳، ۶م
 استحباب رعایت مرجحات در مصرف زکات فطره:
- جواهر الکلام، ج ۱۵، ص ۵۴۲
 المغنی، ج ۲، ص ۶۵۵
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۳۵۰
 استحباب رعایت مرجحات در مصرف خمس:
- تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۳۶۵، ۲م
 مشروط بودن وجوب حج به عدم اختلال در امور زندگی:
- تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۳۷۷، ۳۰م
 مشروط بودن وجوب حج به نبود حرج:
- جواهر الکلام، ج ۱۷، ص ۲۸۰-۲۷۹
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۳۸۰، ۴۳م
 مشروط بودن حج نذری به نبود حرج:
- جواهر الکلام، ج ۱۷، ص ۳۵۴
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۳۸۹، ۵م
 محل بستن احرام در اختیار و اضطرار:
- جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۱۱۲-۱۱۰
 تحریر الوسیلة، ج ۱، ص ۴۰۹، ۱م
 جوار قسم خوردن در حال احرام با فرض ضرورت:

قبول منصب از سوی دولتهای ظلم با رعایت اهم و

مهم:

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۸۳، ۸م

رعایت مصلحت اسلام و مسلمانان در روابط با دولتها:

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۸۷ - ۴۸۶

موارد جواز غیبت:

جواهر الکلام، ج ۲۲، ص ۶۵

موارد جواز پذیرش منصب از سوی دولتهای ظلم:

جواهر الکلام، ج ۲۲، ص ۱۶۵

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۵۰۲، ۲۴م

جواز اجاره املاک کودک با رعایت مصلحت:

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۵۷۴، ۱۲م

جواز مضاربه با اموال کودک با رعایت مصلحت:

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۶۲۱، ۴۹م

جواز رهن گذاشتن اموال کودک و مجنون با رعایت

مصلحت:

جواهر الکلام، ج ۲۵، ص ۱۶۰

المغنی، ج ۴، ص ۳۹۷

تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۳، ۱م

جواز فروش املاک کودک در فرض مصلحت و نیاز:

تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۱۴، ۹م

جواز برتری دادن بعضی از فرزندان با فرض اولویت:

تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۶۱، ۲۲م

جواز قسم خوردن دروغ برای دفع ظالم:

جواهر الکلام، ج ۳۵، ص ۳۴۲

تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۱۱۶، ۱۷م

موارد استثناء از حرمت نگاه به نامحرم:

جواهر الکلام، ج ۲۹، ص ۸۷

المغنی، ج ۷، ص ۴۵۹

تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۲۴۴، ۲۲م

جواز شنیدن صدای زن نامحرم در فرض ضرورت:

جواهر الکلام، ج ۲۹، ص ۹۷

تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۲۴۵، ۲۹م

ازدواج سفیه از سوی پدر و وصی با فرض مصلحت:

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۲۴، ۲۷م

وجوب تقدیم حج بر ازدواج:

جواهر الکلام، ج ۱۷، ص ۲۶۰

جواز گرفتن ناخن برای محرم در ضرورت:

جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۴۶۴

جواز حمل سلاح در احرام با فرض ضرورت:

جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۴۲۲

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۲۹

وقوف به مشعر و عرفه در حال اختیار و اضطرار:

جواهر الکلام، ج ۱۹، ص ۳۵

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۴۴ - ۴۴۳

جواز مقدم داشتن مناسک حج بر وقوف در مشعر و

عرفه در اضطرار:

جواهر الکلام، ج ۱۹، ص ۳۹۲

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۵۲، ۳م

جواز تقدیم برخی از اعمال حج بر برخی دیگر در حال

اضطرار و ضرورت:

جواهر الکلام، ج ۱۹، ص ۲۴۲

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۵۳، ۱۰م - ۹

زمان اختیاری و اضطراری رمی جمره:

جواهر الکلام، ج ۱۹، ص ۱۰۳ - ۱۰۲

المغنی، ج ۳، ص ۵۱۷

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۵۶، ۳م

رعایت اهم در امر به معروف و نهی از منکر:

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۶۴، ۱۰م - ۹ و ص ۴۶۷،

۴م و ص ۴۶۸، ۷م و ص ۴۶۸، ۱۶م - ۱۴ - ۱۲

تحمل ضرر در اقامه امر به معروف و نهی از منکر با

فرض اهمیت:

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۷۲، ۱۶م - ۶

رعایت اهم و مهم در ورود علما به دربار سلاطین:

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۷۴، ۱۲م و ص ۴۷۷، ۳م

رعایت اهم و مهم در پذیرش هدیه از دولتهای ظلم:

تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۷۷، ۶م

- ۴- تعارض و تراحم، ص ۱۷۴
 ۵- ترجیح نهی بر امر، ص ۱۷۶
 ۶- دفع مفسده اولی از جلب منفعت، ص ۱۷۷
 ج. «انسداد»:
 ۱- ترجیح مرجوح بر راجح، ص ۳۱۵
 ۲- ترجیح به ظن و گمان، ص ۳۳۲
 ۳- ترجیح به قیاس، ص ۳۳۳
 د. «اصل برائت»:
 ۱- حسن احتیاط به شرط عدم اختلال نظام، ص ۳۵۴
 هـ. «اصل تخییر یا دوران بین محذورین»
 ۱- مناط در ترجیح، ص ۳۵۷
 و. «تعادل و تراجم»
 ۱- تراحم متعارضین، ص ۴۴۰
 ۲- مرجحات منصوص، ص ۴۴۳
 ۳- تعدی از مرجحات مخصوص، ص ۴۴۶
 ۴- ترتیب میان مرجحات، ص ۴۵۳
 ۵- مرجحات خارجی، ص ۴۵۸
 گفتنی است در معظم کتابهای اصولی اهل سنت از مصالح مرسله بحث می شود.
 البته برخی از کتابهای اصولی شیعی مانند «اصول الفقه» اثر مرحوم مظفر و «اصول الاستنباط» نوشته علینقی حیدری و... نیز دربردارنده این موضوع هستند.

- جواهرالکلام، ج ۲۹، ص ۱۹۱
 تحریرالوسیله، ج ۲، ص ۲۵۵، م ۷
 تزویج صغیر از سوی حاکم در فرض ضرورت و مصلحت:
 جواهرالکلام، ج ۲۹، ص ۱۸۸
 تحریرالوسیله، ج ۲، ص ۲۵۶، م ۱۱
 جواز خروج زن مطلقه بدون اذن همسر در ضرورت:
 جواهرالکلام، ج ۳۲، ص ۳۳۸-۳۳۴
 المغنی، ج ۹، ص ۱۷۱
 تحریرالوسیله، ج ۲، ص ۳۴۷، م ۱۲
 تقدیم هزینه تجهیز میت و بدهی وی بر حبوه (اموال مختص پسر ارشد):

- جواهرالکلام، ج ۳۹، ص ۱۳۴
 تحریرالوسیله، ج ۲، ص ۳۸۲، م ۸
 تعارض دو بنیه و دو ید:
 جواهرالکلام، ج ۴۱، ص ۲۱۳
 المغنی، ج ۱۲، ص ۱۷۷-۱۷۶
 تحریرالوسیله، ج ۲، ص ۴۳۳-۴۳۲، م ۷-۸
 تراحم موجب جنایت:
 جواهرالکلام، ج ۴۳، ص ۱۴۵
 المغنی، ج ۹، ص ۳۳۲
 تحریرالوسیله، ج ۲، ص ۵۶۹

۲- علم اصول

در چند موضع از دانش اصول مباحثی متناسب با این مسأله مطرح می شود، در اینجا به استخراج این موارد بر حسب کتاب «کفایة الاصول» چاپ مؤسسه آل البیت می پردازیم:

الف. «امر به شیء مقتضی نهی از ضد»:

۱- اهم و مهم، ص ۱۳۵

۲- تراحم، ص ۱۳۶

ب. «اجتماع امر و نهی»:

۱- اضطرار رافع حرمت، ص ۱۶۷

۲- تخلص از حرام با حرام، ص ۱۷۰

۳- نماز در خانه غضبی، ص ۱۷۴

